

भारतीय इथाविश्व : १

ईशावास्यमिदं सर्वं यत् किञ्च जगत्यां जगत् ।
तेन त्यक्तेन भुञ्जीथा मा गृधः कस्य स्विद् धनम् ॥

संपादन : शिरीष पंत्याल

મનુ અને મત્સ્યની કથા

મનુ માટે સવારે હાથ ધોવા પાણી લવાતું. એક દિવસ તે જ્યારે હાથ ધોતો હતો ત્યારે તેના હાથમાં એક માછલી આવી. તે બોલી, ‘મને પાળ. હું તારી રક્ષા કરીશ.’

‘કેવી રીતે તું રક્ષા કરીશ?’

‘તોફાનમાં આ પ્રજા વહી જશે, હું એનાથી તારી રક્ષા કરીશ.’

‘હું તને કેવી રીતે પાળું?’

તે બોલી, ‘હું જ્યાં સુધી નાની છું ત્યાં સુધી આપત્તિ મોટી છે. કારણ કે માછલી માછલીને ગળી જાય છે. તું મને ઘડામાં ઉછેર. જ્યારે હું એનાથી મોટી થઈ જઉં ત્યારે ખાડો ખોદીને એમાં મને રાખજે. જ્યારે હું એનાથી પણ મોટી થઈ જઉં ત્યારે મને સમુદ્રમાં લઈ જજે. ત્યારે હું મોટી થઈ જઈશ અને કોઈ મુશ્કેલી નહીં રહે.’

તે તરત જ ઝરા માછલી થઈ ગઈ, તે બહુ જલદી મોટી થઈ જાય છે. ‘જ્યારે તોફાન આવે ત્યારે હું કહું તે પ્રમાણે નાવ બનાવજે અને તોફાન વેળાએ નાવમાં બેસી જજે. હું તને એમાંથી બચાવીશ.’

મનુ જ્યારે તેને ઉછેરી રહ્યો હતો ત્યારે સમુદ્રમાં લઈ ગયો. અને જે વર્ષ એણે કહ્યું હતું તે જ વર્ષે તેના કહેવા પ્રમાણે નાવ બનાવી અને જ્યારે તોફાન આવ્યું ત્યારે તે નાવમાં બેસી ગયો. તે માછલી તેના સુધી તરતી આવી. તેણે માછલીનાં શિંગડાં સાથે નાવનું દોરડું બાંધી દીધું. તે આ રીતે ઉત્તરના પર્વતો સુધી પહોંચી ગયો. તે બોલી, ‘મેં તને બચાવ્યો. નાવ વૃક્ષ સાથે બાંધી દે. તું જ્યારે પહાડ પર હોય ત્યારે પાણીમાં વહી જાય એવું થવા ના દઈશ. જ્યારે પાણી ઓછું થાય ત્યારે નીચે આવી જજે.’

એટલે તે ધીમે ધીમે ઊતર્યો. એટલે ઉત્તરના એ ભાગને ‘મનોરવસપ્પર્ણમ’ એટલે કે મનુનો ઉતારો કહે છે.

તોફાને બધી પ્રજાનો વિનાશ કરી મૂક્યો, માત્ર મનુ જ બચી ગયો.

તેણે સંતાનની ઈચ્છાથી પૂજા અને મહેનત કરી તે વખતે પાકયજ્ઞ પણ કર્યો. ઘી, દહીં અને મઠો જળને ચઢાવ્યો ત્યારે એક વર્ષે એક સ્ત્રી જન્મી. તે મોટી થઈને નીકળી, એના પગમાં ઘી હતું, તેને મિત્ર અને વરુણ મળ્યા.

તેમણે પૂછ્યું, ‘તું કોણ છે?’

‘મનુની દીકરી.’

તેમણે કહ્યું કે તું કહે કે હું તમારા બંનેની છું.

તે બોલી, ‘ના. જેણે મને જન્મ આપ્યો તેની છું.’

તેમણે એમાં ભાગ માગ્યો. તેણે માન્યું, ન માન્યું. તે ત્યાંથી ચાલી આવી અને મનુની પાસે આવી.

મનુએ તેને પૂછ્યું, ‘તું કોણ છે?’

‘તારી દીકરી.’

‘ભગવત્તિ, કેવી રીતે?’

તેણે કહ્યું, ‘જળમાં જે ઘી, દહીં મઠો ધરાવ્યાં તેમાંથી હું ઉત્પન્ન થઈ છું. હું આવી છું. જો તું યજ્ઞમાં મારો પ્રયોગ કરીશ તો ઘણાં પશુ અને સંતાનોને પ્રાપ્ત કરીશ. મારા દ્વારા જે માગીશ તે મળશે.’ તેણે યજ્ઞની વચ્ચે તેનો પ્રયોગ કર્યો. પ્રયાજ અને અનુયાજની વચ્ચે જે કંઈ છે તે મધ્ય છે.

મનુ પ્રજાની કામનાથી એના દ્વારા પૂજા અને પુરુષાર્થ કરતો રહ્યો. તેના દ્વારા પ્રજા ઉત્પન્ન કરી. એ મનુની સંતતિ. એના દ્વારા જે કંઈ માગ્યું તે બધું મળી ગયું.

(શતપથ બ્રાહ્મણ ૧.૮.૧)

શુન:શોપ ઉપાખ્યાન

ઈક્ષ્વાકુવંશના વેધસ રાજાના પુત્ર રાજર્ષિ હરિશ્ચન્દ્ર નિ:સંતાન હતા. તેમને સો પત્નીઓ હતી પરંતુ તેમાંથી કોઈએ પુત્રને જન્મ ન આપ્યો. તે રાજાને ત્યાં એક વેળા પર્વત અને નારદ ઋષિઓ આવ્યા. રાજાએ નારદને પૂછ્યું, 'જે મનુષ્ય વિવેકી છે અને જે અવિવેકી છે તે બધા પુત્રની કામના કરે છે. એ પુત્રથી પિતાને શો લાભ થાય છે? હે નારદ, મને આ કહો.'

એના પ્રત્યુત્તર રૂપે નારદે એક ગાથા કહી, 'જો પિતા પોતાના જીવનકાળમાં જ સુખપૂર્વક જન્મેલા પુત્રનું મોં જોઈ લે તો તે પિતા પોતાના ઋણને પુત્રમાં સમ્યક્રૂપમાં સ્થાપી દે છે. આમ તે અમૃતત્વ પામે છે.'

બીજી ગાથા કહી, 'પૃથ્વી પર પ્રાણીઓ માટે જેટલા ભોગ છે, જેટલા જાતવેદમાં છે, જેટલા જળમાં છે તે બધાથી વિશેષ તો પિતા માટે પુત્રમાં ભોગ હોય છે.'

ત્રીજી ગાથા : 'સર્વદા માતાપિતા પુત્ર દ્વારા અત્યન્ત દુ:ખને વટાવી જાય છે. કારણ કે પિતા જાતે જ પોતાનામાંથી પોતાને ઉત્પન્ન કરે છે. એટલે પુત્ર પાર ઊતરવા માટે અન્નયુક્ત નૌકા સમાન છે.

ચોથી ગાથા : 'ગૃહસ્થાપન કયું સુખ આપશે? વાનપ્રસ્થાશ્રમથી શો લાભ? સંન્યાસાશ્રમથી શો લાભ? એટલે કે કશો લાભ નથી. એટલે બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય વગેરે લોક પુત્રની કામના કરો. પુત્ર દોષરહિત હોવાથી અનિન્દનીય લોક છે.'

પાંચમી ગાથા : 'શરીરમાં પ્રાણરક્ષા માટે અન્ન જ પ્રાણ છે. શરણ છે, સુવર્ણ રૂપ છે. પશુવિવાહ વિશેષ છે. પત્ની સખાસ્વરૂપ છે. પુત્રી દૈન્ય છે, પણ પુત્ર તો જ્યોતિસ્વરૂપ છે. એટલે તે ઉત્કૃષ્ટ આકાશમાં છે.'

છઠ્ઠી ગાથા : 'પતિ જ પત્નીમાં પ્રવેશે છે. તે ગર્ભરૂપે રહે છે, તે માતામાં ફરી બાળક બનીને દસમા મહિને પુત્ર જન્મે છે.'

સાતમી ગાથા : 'કારણ કે તે સ્ત્રીમાં પુત્ર રૂપે પિતા ફરી જન્મે છે, એટલે તે જાયા કહેવાય છે... આ સ્ત્રીમાં દેવો અને ઋષિઓએ પોતાનું સત્ત્વ પુત્રોત્પાદન માટે સંપાદિત કર્યું. પછી મનુષ્યોને કહ્યું, હે મનુષ્યો, જે આ જાયા રૂપે છે તે જ ફરી પુત્રને જન્મ આપવા તમારી જનની થાય છે.'

નવમી ગાથા : 'જેને પુત્ર નથી તેને માટે આ લોકમાં કશું સુખ નથી. એટલે આ વાત પશુઓ પણ જાણે છે. એટલે જ પશુઓમાં ઉત્પન્ન થયેલો પુત્ર પોતાની માતામાં, પોતાની બહેનમાં પુત્રોત્પાદન માટે વીર્ય સીંચે છે.'

દસમી ગાથા : 'પુત્રવાન લોકો શોકરહિત થઈને જે સુખનો અનુભવ કરે છે તે સુખમાર્ગને મહાન વ્યક્તિઓ ગાય છે. અને સારી રીતે સેવા કરવા યોગ્યને પશુપક્ષી પણ જાણે છે. એટલે જ આ બધા માતા સાથે મૈથુન કરે છે.'

આમ હરિશ્ચન્દ્ર, વરુણ રાજાને પ્રાર્થના કરો કે મને પુત્ર થાય, હું તેના વડે તમારો યજ્ઞ કરીશ.’
તેમણે કહ્યું, ‘ભલે.’

આમ હરિશ્ચન્દ્રે રાજા વરુણને પ્રાર્થના કરી, ‘મને પુત્ર જન્મશે તો હું તેના વડે તમારો યજ્ઞ કરીશ.’
વરુણે કહ્યું, ‘ભલે.’

પછી રાજાને ત્યાં રોહિત નામનો પુત્ર જન્મ્યો.
વરુણે હરિશ્ચન્દ્રને કહ્યું, ‘હરિશ્ચન્દ્ર, તમને પુત્ર જન્મ્યો. હવે તમે એના વડે યજ્ઞ કરો.’
એ સાંભળી હરિશ્ચન્દ્રે કહ્યું, ‘યજ્ઞયાગ કરવા માટેનું પશુ દસ દિવસે યોગ્ય થાય. એટલે આ બાબક
દસ દિવસનું થશે ત્યારે હું યજ્ઞ કરીશ.’

વરુણે કહ્યું, ‘ભલે એમ કરજો.’
જ્યારે તે દસ દિવસનો થયો ત્યારે વરુણે કહ્યું, ‘આ દસ દિવસનો થઈ ગયો છે એટલે હવે એના
વડે મારો યજ્ઞ કરો.’

હરિશ્ચન્દ્રે કહ્યું, ‘જ્યારે પશુને દાંત આવે ત્યારે તે યજ્ઞને લાયક બને. એને દાંત ફૂટવા દો, ત્યારે
હું તમારા માટે યજ્ઞ કરીશ.’

વરુણે કહ્યું, ‘ભલે એમ કરજો.’
બાબકને દાંત ફૂટ્યા. વરુણે કહ્યું, ‘હવે તેના દાંત ફૂટ્યા. એટલે મારો યજ્ઞ કરો.’

હરિશ્ચન્દ્રે કહ્યું, ‘જ્યારે પશુના પહેલા દાંત પડી જાય ત્યારે તે યજ્ઞને લાયક બને. એટલે તેના
દૂધિયા દાંત પડી જવા દો, પછી હું તમારો યજ્ઞ કરીશ.’

વરુણે કહ્યું, ‘ભલે એમ કરજો.’
તેને નવા દાંત આવ્યા. વરુણે કહ્યું, ‘હવે આના બીજા દાંત પણ આવ્યા. એટલે તેના વડે મારો
યજ્ઞ કરો.’

હરિશ્ચન્દ્રે કહ્યું, ‘જ્યારે ક્ષત્રિય શસ્ત્રધારી થઈ જાય ત્યારે તે યજ્ઞને યોગ્ય બને છે. એટલે તે જ્યારે
શસ્ત્રધારી બની જાય ત્યારે હું તમારો યજ્ઞ કરીશ.’

વરુણે કહ્યું, ‘ભલે.’
હવે તે શસ્ત્રધારી થઈ ગયો.

વરુણે હરિશ્ચન્દ્રને કહ્યું, ‘હવે તે શસ્ત્રધારી થઈ ગયો છે. એટલે તેના વડે મારો યજ્ઞ કરો.’
હરિશ્ચન્દ્રે કહ્યું, ‘ભલે.’

પછી પુત્રને બોલાવ્યો, ‘હે પુત્ર, આ વરુણે તારું દાન મને કર્યું છે. એટલે હું પાપી તારા વડે આનો
યજ્ઞ કરીશ.’

રોહિત એ વાતનો અસ્વીકાર કરીને ધનુષ લઈને વનમાં જતો રહ્યો. ત્યાં તે એક વરસ સુધી ભટકતો
રહ્યો.

રોહિત વનમાં જતો રહ્યો એટલે ઈક્વાકુ વંશમાં ઉત્પન્ન થયેલા રાજા હરિશ્ચન્દ્રને વરુણ દેવે ગ્રસી લીધા. તેમને જલોદર નામનો રોગ થયો. રોહિતે આ વાત જાણી. એટલે તે અરણ્યમાંથી નગર તરફ આવવા નીકળ્યો.

પુરુષનું રૂપ લઈ આવેલા ઈન્દ્ર કહેવા લાગ્યા. ‘હે રોહિત, અમે નીતિકુશળ વિદ્વાનોના મોઢે સાંભળ્યું છે. ભ્રમણ કરનારા (ચરૈવેતિ) ને અનેક પ્રકારની સંપત્તિ પ્રાપ્ત થાય છે. શ્રેષ્ઠ પુરુષ હોય તો પણ એક જ સ્થળે રહેનારો મનુષ્યોમાં તુચ્છ લેખાય છે. એટલે પિતા પાસે રહેવું યોગ્ય નથી. તારે એવું પણ નહિ વિચારવું કે અરણ્યમાં ભટકતા ભટકતા મારો કોઈ સહાયક નથી, કારણ કે અરણ્યમાં ધૂમતાં ધૂમતાં ઈન્દ્ર એટલે કે પરમેશ્વર તારો મિત્ર થશે એટલે તું અરણ્યમાં જ ધૂમતો રહે.’

રોહિતે બ્રાહ્મણનું રૂપ લઈને આવેલા ઈન્દ્રની વાત સાંભળીને આદરપૂર્વક મનમાં વિચાર કર્યો. ‘આ બ્રાહ્મણ મને કહે છે કે ચરૈવેતિ.’ એટલે તે ફરી બીજું વરસ અરણ્યમાં ધૂમતો રહ્યો. ફરી તે અરણ્યમાંથી નગર તરફ નીકળ્યો ત્યારે માનવવેશે ઈન્દ્રે પાસે આવીને કહ્યું, ‘પર્યટન કરનાર પુરુષની સાથળો પુષ્પિત વૃક્ષ કે લતા જેવી સેવ્ય બને છે. ફરવાના શ્રમને કારણે તે અત્યંત સેવ્ય બને છે. એ જ રીતે આત્મા રૂપ શરીરનો મધ્ય ભાગ પણ વર્ધિત થઈને આરોગ્યરૂપી ફળવાળો બને છે. એ જ રીતે ફરનારાનાં બધાં પાપ પ્રકૃષ્ટ માર્ગમાં શ્રમથી જ નષ્ટ થઈ જાય છે. એટલે તું સર્વથા અરણ્યમાં જ ધૂમતો રહે.’

રોહિતે વિચાર્યું, ‘બ્રાહ્મણે મને ધૂમતા રહેવાનું કહ્યું છે.’ એટલે તે ત્રીજા વર્ષે પણ ધૂમતો રહ્યો. ફરી તે અરણ્યમાંથી નગર તરફ આવવા નીકળ્યો ત્યારે માનવ રૂપે ઈન્દ્રે પાસે આવીને કહ્યું,

‘બેસી રહેનારનું ભાગ્ય પણ બેસી રહે છે અને ઊભા રહેનારનું ભાગ્ય વૃદ્ધિ તરફ ગતિ કરે છે. ભૂમિ પર સૂઈ જનારનું ભાગ્ય સૂઈ જાય છે અને પર્યટન કરનારનું ભાગ્ય દિન પ્રતિદિન વૃદ્ધિ પામે છે. એટલે તું ધૂમતો રહે.’

રોહિતે વિચાર્યું, ‘બ્રાહ્મણે મને ધૂમતા રહેવાનું કહ્યું છે.’ એટલે તે ચોથા વર્ષે પણ ધૂમતો રહ્યો.

ફરી તે અરણ્યમાંથી નગર તરફ આવવા નીકળ્યો ત્યારે માનવરૂપે ઈન્દ્રે પાસે આવીને કહ્યું, ‘કળિયુગ સૂતેલો રહે છે અને દ્વાપરયુગ જાગતો રહે છે. ત્રેતાયુગ ઊભો રહે છે અને સત્યયુગ ચાલતો રહે છે. એટલે તું ધૂમતો જ રહે.’

રોહિતે વિચાર્યું, ‘બ્રાહ્મણે મને ધૂમતા રહેવાનું કહ્યું છે.’ એટલે તે પાંચમે વર્ષે પણ અરણ્યમાં ધૂમતો રહ્યો.

ફરી તે અરણ્યમાંથી નગર તરફ જવા નીકળ્યો ત્યારે માનવ રૂપે ઈન્દ્રે પાસે આવીને કહ્યું, ‘પુરુષ ધૂમતો રહેજે. ધૂમનાર મધુ અને મધુર ઉદુમ્બર વગેરે ફળ પ્રાપ્ત કરે છે. સૂર્ય સર્વત્ર વિચરણ કરતો હોવા છતાં ક્યારેય આળસ નથી કરતો. તું સૂર્યને જો. એટલે તું ધૂમતો જ રહે.’

રોહિતે વિચાર્યું, ‘બ્રાહ્મણે મને ધૂમતા રહેવાનું કહ્યું છે.’ એટલે તે છઠ્ઠે વર્ષે પણ અરણ્યમાં ધૂમતો રહ્યો. આ અરણ્યમાં ભૂખેતરસે વ્યાકુળ સૂયવસના પુત્ર અજ્ઞાતને જોયો.

તેને ત્રણ પુત્ર હતા. શુન:પુચ્છ, શુન:શેપ અને શુનોલાંગુલ. રોહિતે તે ઋષિને કહ્યું, 'હે ઋષિ, હું તમને સો ગાય આપીશ. તમારા કોઈ એક પુત્ર દ્વારા હું મુક્ત થઈશ.' ઋષિએ મોટા પુત્રને પોતાની પાસે રાખીને કહ્યું, 'તમે મારા મોટા પુત્રને ન લો.' એ જ રીતે માતાએ નાના પુત્રનો હાથ પકડીને કહ્યું, 'હું આ પુત્ર નહીં આપું.' પછી તેઓ વચ્ચેનો પુત્ર આપવા રાજી થઈ ગયા. એટલે રોહિતે સો ગાય આપીને શુન:શેપને લઈ તેની સાથે અરણ્યમાંથી નગર તરફ જવા નીકળ્યો.

રોહિતે પિતા પાસે જઈને કહ્યું, 'હે પિતાજી, આનંદની વાત છે કે મેં દ્રવ્યથી આત્માને છોડાવ્યો છે. હું આ શુન:શેષ દ્વારા વરુણમાંથી મુક્ત થઈશ.' રાજા હરિશ્ચન્દ્રે વરુણને કહ્યું, 'હું આ બ્રાહ્મણ શુન:શેષ દ્વારા તમારો યજ્ઞ કરીશ.'

વરુણે કહ્યું, 'ભલે. કારણ કે ક્ષત્રિય કરતાં બ્રાહ્મણ બાળક મને વધારે પ્રિય છે.'

વરુણે રાજાને રાજસૂય યજ્ઞની વિધિ સમજાવી. આ યજ્ઞમાં શુન:શેપ પુરુષરૂપી પશુનું આલંબન કરવાનો નિર્ણય થયો.

હરિશ્ચન્દ્રના આ યજ્ઞમાં વિશ્વામિત્ર હોતા, જમદગ્નિ અધ્વર્યુ, વસિષ્ઠ, અયાસ્ય અને બ્રહ્મા ઉદ્ગાતા હતા. પરંતુ શુન:શેપને યૂપ સાથે બાંધનાર કોઈ ન મળ્યું. ત્યારે તેના પિતા અજીર્ગતે કહ્યું, 'હે યજમાન અને ઋષિઓ, જો તમે મને બીજી સો ગાય આપો તો આ શુન:શેપને યૂપ સાથે બાંધી દઉં.'

અજીર્ગતને બીજી સો ગાય મળી. હવે તેણે શુન:શેપને યૂપ સાથે બાંધી દીધો.

યૂપ સાથે તેને બાંધ્યા પછી મંત્રોના પાઠ પૂરા થયા. હવે તેનો વધ કરનાર કોઈ પુરુષ ન મળ્યો. ત્યારે અજીર્ગતે કહ્યું, 'હે યજમાન અને ઋષિઓ, જો તમે મને બીજી સો ગાય આપશો તો હું તેનો વધ કરીશ.'

તેમણે બીજી સો ગાય આપી. ત્યારે તે તલવાર લઈ તેની ધાર તેજ કરવા લાગ્યો.

પિતાની આવી તૈયારી પછી શુન:શેપે વિચાર્યું, 'પર્યગ્નિ પછી મનુષ્યને તો અરણ્યમાં છોડી દે છે એવું સાંભળ્યું છે પરંતુ આ લોકો તો મનુષ્ય સિવાયના પશુની જેમ મને મારી નાંખશે.' તે ખૂબ ભય પામ્યો એટલે 'હું રક્ષા માટે દેવતાઓ પાસે જઉં.' આમ વિચારી તે દેવોની વચ્ચે પહેલાં પ્રજાપતિ પાસે જઈને 'હું કોને પોકારું' એમ ઋચ્યા બોલવા લાગ્યો.

પ્રજાપતિએ તેને કહ્યું, 'બધા દેવોમાં અગ્નિ સૌથી નિકટ છે. એટલે તું તેમની પાસે જા.' એટલે શુન:શેપ અગ્નિ પાસે જઈને બોલ્યો, 'હું દેવોમાં સર્વપ્રથમ અગ્નિને પોકારું છું.'

અગ્નિએ તેને કહ્યું, 'પ્રેરક રૂપમાં સવિતા બધાં કાર્યોના સ્વામી છે. તું તેની પાસે જા.'

એટલે શુન:શેપ સવિતા પાસે જઈને બોલ્યો, 'હે સદા રક્ષા કરનારા દેવ..'

સવિતાએ કહ્યું, 'તું રાજા વરુણ માટે બંધાયો છે, તું એમની પાસે જા.'

એટલે તેણે વરુણ રાજા પાસે જઈને બીજી એકત્રીસ ઋચ્યાઓ ગાઈ.

ત્યારે રાજા વરુણે શુન:શેપને કહ્યું, 'આ અગ્નિ બધા દેવોનું મુખ છે, અત્યન્ત સહૃદય છે. એટલે તું તેમની પ્રાર્થના કર. અમે તને છોડી દઈશું.'

એટલે તેણે બાવીસ ઋચ્યાઓ વડે અગ્નિની સ્તુતિ કરી.

અગ્નિએ કહ્યું, 'તું વિશ્વદેવોની સ્તુતિ કર. અમે તને છોડી દઈશું. હું મહાનને, નાનાને બધાને નમું છું વગેરે...'

વિશ્વદેવોએ તેને કહ્યું, 'દેવોમાં ઈન્દ્ર સૌથી વધુ તેજસ્વી, બળવાન, સહિષ્ણુ, સત્ત્વશાળી, પાર ઉતારનારા છે. એટલે તું તેમની સ્તુતિ કર. અમે તને છોડી દઈશું.'

તેણે ઈન્દ્રની સ્તુતિ પંદર ઋચ્યાઓ વડે કરી, 'તમે સોમપાન કરનારા છો, સત્યવાદી છો.' એમ આ સૂક્ત વડે તથા પછીના સૂક્ત વડે પ્રાર્થના કરી.

સ્તુતિથી પ્રસન્ન થઈને ઈન્દ્રે શુન:શેપ માટે એક સુવર્ણમય રથ મનોમન આપ્યો. તેણે પણ મનોમન એનો સ્વીકાર કર્યો.

પછી ઈન્દ્રે કહ્યું, 'તું અશ્વિનીકુમારોની સ્તુતિ કર. પછી અમે તને છોડીશું.' તેણે ઋચ્યાઓ વડે અશ્વિનીકુમારોને સંતુષ્ટ કર્યાં.

અશ્વિની દેવોએ કહ્યું, 'તું ઉષાની સ્તુતિ કર. અમે તને છોડી દઈશું.'

તેણે ઉષાની સ્તુતિ કરી.

શુન:શેપ એક એક ઋચ્યા બોલતો ગયો અને તેનાં બંધન ખૂલતાં ગયા, હરિશ્ચન્દ્રનું પેટ ધીમે ધીમે હલકું થતું ગયું. છેલ્લો મંત્રપાઠ થયો એટલે તેમનાં બધાં બંધન ખૂલી ગયાં અને હરિશ્ચન્દ્ર નિરોગી થઈ ગયા.

દેવતાઓની કૃપા પામેલા શુન:શેપને ઋષિઓએ કહ્યું, 'હે શુન:શેપ, તું અમારી આ અહ્ન સંસ્થા(સમાપ્તિ) ને પામ.' એટલે શુન:શેપે સરલ માર્ગે સોમરસ કાઢવાનો વિશેષ વિધિ જોયો. સોમને ચાર ઋચ્યાઓથી અભિસિક્ત કર્યો. પછી સોમને ઉચ્છિષ્ટ ચમ્બો: ઋચ્યા વડે દ્રોણકળશમાં મૂક્યો.

પછી તેણે શુન:શેપના શરીરનો સ્પર્શ કર્યો અને શરૂઆતના ચાર મન્ત્રો વડે સ્વાહાકાર સાથે સોમયાગ કર્યો. પછી યજ્ઞના અન્તિમ કૃત્યને ધ્યાનમાં રાખીને બધાં સાધનો આણીને 'ત્વં નો અગ્નિ'વાળી ઋચ્યાઓથી અગ્નિનો યાગ કર્યો. પછી શુન:શેપને હજારો રૂપવાળા યૂપથી છોડાવ્યો હતો એ ઋચ્યા વડે હરિશ્ચન્દ્ર પ્રતિ પ્રેર્યો.

હવે શુન:શેપ વિશ્વામિત્રના ખોળામાં જઈને બેઠો. સૂર્યવસપુત્ર અજગર્તે વિશ્વામિત્રને કહ્યું, 'ઋષિ, હવે મારો પુત્ર મને સોંપી દો.'

વિશ્વામિત્ર ઋષિએ કહ્યું, 'ના. દેવોએ તે મને આપ્યો છે.' દેવો દ્વારા અપાયેલો શુન:શેપ વિશ્વામિત્રનો પુત્ર દેવરાત થયો. તેના કપિલ ગોત્રવાળા બભ્રુ ગોત્રવાળા બંધુઓ થયા.

અજગર્તે પુત્રને કહ્યું, 'હે પુત્ર, તું વિશ્વામિત્રને ત્યજીને મારી પાસે આવતો રહે. હું અને તારી માતા બંને તને વિશેષરૂપે બોલાવીએ છીએ.'

ફરી સૂર્યવસપુત્ર અજગર્તે કહ્યું, 'તું જન્મથી આંગિરસ(અંગિરા ગોત્રવાળો) છે. અજગર્તપુત્ર રૂપે જાણીતો છે. એટલે હે ઋષિ, તું પિતા-પિતામહના વંશનો ત્યાગ ન કર. ફરી અમારી પાસે આવ.'

છતાં શુન:શેપ ચુપચાપ બેસી રહ્યો. એટલે ફરી અજીર્ગતે કહ્યું, ‘હે પુત્ર, તું જન્મથી અંગિરા ગોત્રમાં પેદા થયો છે. અજીર્ગતના પુત્ર તરીકે વિખ્યાત થયો છે. એટલે હે ઋષિ, તું તારા પિતા-પિતામહના વંશ અંગિરાનો ત્યાગ ન કર. તું અમારી પાસે આવતો રહે.’

એટલે શુન:શેપે કહ્યું, ‘હે પિતાજી, તમારા હાથમાં બધાએ તલવાર જોઈ છે. તે તલવાર કોઈ શૂદ્ર પણ ન ઝાલે. હે અંગિરાગોત્રમાં જન્મેલા પિતાજી, તમે તો મારા નિમિત્તે ત્રણસો ગાય મેળવી છે.’

અજીર્ગતે ફરી શુન:શેપને કહ્યું, ‘હે પિતૃવત્ લાલનપાલન યોગ્ય શુન:શેપ, મેં જે પાપ કર્યું છે તે મારા મનને દઝાડી રહ્યું છે. હું એ પાપનું પ્રાયશ્ચિત્ત કરીશ. તને સેંકડો ગાય મળે.’

ત્યારે શુન:શેપે કહ્યું, ‘જે વ્યક્તિ એક વેળા પાપ કરે છે તે બીજી વાર એ પાપ વડે બીજાં પાપ કરી શકે છે. એટલે નીચ જાતિ સંલગ્ન કૂર કર્મથી તમે નિવૃત્ત નહીં થઈ શકો. કારણ કે તમે વગર વિચાર્યે કાર્ય કર્યું છે.’

‘હા, આ પાપમાંથી મુક્તિ ન મળી શકે.’ વિશ્વામિત્રે સૂર પુરાવ્યો.

વિશ્વામિત્ર બોલ્યા, ‘હાથમાં તલવાર લઈને તને મારવા તત્પર થયેલો આ બ્રાહ્મણ ભયાનક લાગતો હતો. એટલે હે શુન:શેપ, તું એનો પુત્ર ન બનીશ. મારો જ પુત્ર બની રહે.’

શુન:શેપે કહ્યું, ‘હે રાજપુત્ર! કહો. જેવું તમે કહ્યું છે તે પ્રકારે હું અંગીરા ગોત્રમાં ઉત્પન્ન થયેલો તમારો પુત્ર કેવી રીતે બનીશ?’ વિશ્વામિત્રે કહ્યું, ‘હે શુન:શેપ, તું મારા પુત્રોમાં સૌથી મોટો. તારી પુત્ર રૂપ પ્રજા પણ શ્રેષ્ઠ થાય. મારા માટે દેવતાઓને પ્રસન્ન થઈને આપેલો ઉત્તરાધિકાર તું પ્રાપ્ત કર. એ રીતે હું તને પુત્ર રૂપે આમંત્રિત કરું છું.’

શુન:શેપે કહ્યું, ‘મારા સૌહાર્દ અને ધનલાભ વિશે તમે તમારા પુત્રોને જણાવો. હે ભરત વંશમાં શ્રેષ્ઠ, જેવી રીતે હું (પુત્રતા) પ્રાપ્ત કરું તેમ તમારા પુત્રો સામે સ્વીકારો.’

એટલે વિશ્વામિત્રે પોતાના પુત્રોને બોલાવ્યા.

‘હે મધુચ્છન્દા, ઋષભ, રેણુ, અષ્ટક... સાંભળો. બીજા જે ભાઈઓ છે તે બધા આનાથી - શુન:શેપથી પોતાને શ્રેષ્ઠ ન સમજે.’

વિશ્વામિત્રના સો પુત્રો હતા; પચાસ મધુચ્છન્દાથી મોટા અને પચાસ નાના. પરંતુ મધુચ્છન્દાથી મોટા પુત્રોએ શુન:શેપને ન સ્વીકાર્યો. ત્યારે વિશ્વામિત્રે તે પુત્રોને શાપ આપ્યો. ‘હે પુત્રો, તમારી પુત્રરૂપી પ્રજા ચાંડાલ વગેરે નીચ જાતિની થશે.’

આમ તે અન્ધ, પુણ્ડા, શબરા, પુલિન્દા અને મૂર્તિબ નામની પાંચ નીચ જાતિ થઈ અને ઘણા બધા દસ્યુઓની સાથે અત્યન્ત નીચ જાતિના લોક વિશ્વામિત્રના સંતાન થયા.

પચાસ ભાઈઓની સાથે મધુચ્છન્દાએ કહ્યું, ‘હે શુન:શેપ, અમારા પિતા વિશ્વામિત્ર તને મોટો પુત્ર માનીને સ્વીકારે છે તે અમે પણ સ્વીકારીએ છીએ. તને મોટો પુત્ર માનીને તને મોટો માનીશું, તારું અનુસરણ કરીશું.’

વિશ્વામિત્રે મધુચ્છન્દા સમેત પચાસ પુત્રો દ્વારા શુન:શેપને સ્વીકારાયો એટલે પ્રસન્ન થઈ પુત્રોની સ્તુતિ કરી. ‘હે પુત્રો, તમે મારા અભિપ્રાયને અનુકૂળ રહીને મને શૂરવીર પુત્રયુક્ત કર્યો છે તેવી રીતે તમે વધુ પશુપુત્ર ધનયુક્ત બનો. હે ગાધિપુત્રો, અગ્રગામી દેવરાતના સાન્નિધ્યમાં તમે બધા વીર પુત્રોવાળા થાઓ. બધાના આરાધ્ય બનો. હે પુત્રો, આ દેવરાત તમને સન્માર્ગનું અધ્યાપન કરાવશે. હે કુશિકના વંશજો, આ દેવરાત તમારો મોટો ભાઈ છે, તમે આ વીર દેવરાતનું અનુગમન કરો. મારો ઉત્તરાધિકારી થઈ તે તમને પ્રાપ્ત કરશે, આપણે જે કંઈ વિદ્યા જાણીએ છીએ તે બધી તમારી સાથે રહીને પામશે. હે વિશ્વામિત્રના પુત્રો, ગાધિના પૌત્રો, તમે બધા સમીચીન બુદ્ધિશાળીઓએ દેવરાતની સાથે ધનસંપત્તિવાળા બનીને મારા જ્યેષ્ઠ પુત્ર દેવરાતના રક્ષણ હેઠળ તમારું પાલનપોષણ, શ્રેષ્ઠત્વ સ્વીકાર્યું છે.’

(એતરેય બ્રાહ્મણ, તેત્રીસમો અધ્યાય)

નચિકેતા (૧)

એક હતા ઋષિ વાજશ્રવસ. તેમને પરમ સુખ મેળવવાની ઈચ્છા થઈ. એટલે યજ્ઞ કર્યો અને પોતાની પાસે જે ધન હતું તે બધું ખર્ચી નાખ્યું, બ્રાહ્મણોને દક્ષિણા રૂપે આપી દીધું. તેમને એક પુત્ર. નામ નચિકેતા. યજ્ઞ વખતે તે બાળક હતો. તેણે દક્ષિણા લઈ જતા બ્રાહ્મણોને જોયા. જોઈને તેને વિચાર આવ્યો : પાણી પી ન શકતી, ઘાસ ખાઈ ન શકતી, દૂધ આપી ન શકતી અને વંધ્યા ગાયોનું દાન કરવાનો શો અર્થ? તેણે પોતાના પિતાને પૂછ્યું, ‘પિતાજી, મને કોને આપશો?’ એક વાર નહીં, બે વાર નહીં, ત્રણ ત્રણ વાર પૂછ્યું. એટલે તેના પિતાએ ક્રોધે ભરાઈને કહ્યું, ‘જા, તને હું યમને સોંપું છું.’

આ સાંભળીને નચિકેતા તો વિચારમાં પડી ગયો. ઘણા શિષ્યોમાં હું સૌથી આગળ છું, કેટલાકમાં હું મધ્યમ કક્ષાનો રહું છું. પણ હું કોઈ રીતે ઊતરતો તો નથી જ. તો પછી પિતાએ મને યમલોક શા માટે બતાવ્યો? પણ ભૂતકાળના પુરુષોને તથા વર્તમાન પુરુષોને જોઈને તો જણાય છે કે માનવી અન્નકણની જેમ પરિપક્વ થાય છે અને ફરીથી પાછો ઊગી નીકળે છે.

બ્રાહ્મણ જ્યારે અતિથિ રૂપે જાય છે ત્યારે તે સાક્ષાત્ વૈશ્વાનર(અગ્નિ) થઈ જાય છે. તે આ રીતે શાંતિ કરે છે. યમ, તેને પાણી આપો. જ્યારે બ્રાહ્મણ કોઈને ઘરે જઈને ભૂખ્યો રહે છે ત્યારે તેનું સર્વસ્વ, તેના આચારવિચાર, તેનાં સત્ય, લોકોપયોગી કાર્ય, પુત્રો, પશુ : આ બધું નાશ પામે છે.

યમ જ્યારે બહારથી આવ્યા ત્યારે તે નચિકેતાને કહે છે, ‘હે વંદનીય અતિથિ, તું મારે ત્યાં ત્રણ રાત્રિ ખાધાપીધા વિના રહ્યો છે. એટલે તું પ્રત્યેક દિવસના બદલામાં અકેક વર માગ. તને નમસ્કાર. મારું કલ્યાણ થાય.’

નચિકેતાએ પહેલા વરદાનમાં શું માગ્યું?

‘મારા પિતાનો ક્રોધ શમી જાય અને મારી સાથે પહેલાંની જેમ જ વર્તે.’

યમે એ વરદાન આપ્યું. ‘મારી પ્રેરણાથી તારા પિતા તારી સાથે પહેલાંની જેમ જ વર્તશે. તું મૃત્યુના મોઢામાંથી પાછો આવ્યો તે જોઈને રાતે સુખેથી સૂઈ જશે.’

નચિકેતાએ બીજું વરદાન માગ્યું.

‘સ્વર્ગમાં કશો જ ભય નથી, ત્યાં મૃત્યુ પણ નથી. વૃદ્ધત્વની કશી ચિંતા નથી. ભૂખતરસ લાગતાં નથી. એટલે કોઈ શોક નથી. બધાં પ્રસન્ન પ્રસન્ન રહે છે. સ્વર્ગ પ્રાપ્ત કરાવનાર અગ્નિને તમે જાણો છો. તો તમે મને એ સમજાવો. સ્વર્ગમાં રહેનારા અમરત્વ ભોગવે છે. આ બીજું વરદાન માગું છું.’

યમ કહે છે.

‘અગ્નિ બધાંને સુખદાયી છે, સૌનો આધાર છે, એને હું સંપૂર્ણ જાણું છું.’

બધા લોકના મૂળ કારણ રૂપ અગ્નિને લગતું બધું જ્ઞાન યમે આપ્યું, એની બધી સાધનસામગ્રી જણાવી.

નચિકેતાએ એ બધી ચર્ચા ફરી બોલી બતાવી. વળી યમે કહ્યું,

‘આ અગ્નિ તારા નામથી પ્રખ્યાત થશે. વળી તને વિવિધ રંગવાળી માળા આપું છું. આ નાચિકેત અગ્નિમાં જે હવન કરે છે, જે અધ્યયન કરે છે, અધ્યાપન કરે છે અને દાન કરે છે, તે જન્મમૃત્યુની પાર જાય છે. એ અગ્નિ વડે તે પરમ શાંતિ પામે છે. જે નાચિકેત અગ્નિને પ્રગટાવે છે તેને મૃત્યુ સ્પર્શતું નથી. આ તારું બીજું વરદાન. તને સ્વર્ગ અપાવનાર આ અગ્નિ. હવે ત્રીજું વરદાન માગ.’

નચિકેતાએ ત્રીજું વરદાન માગ્યું.

‘માનવી જ્યારે મૃત્યુ પામે છે ત્યારે તેને શંકા થાય છે, મૃત્યુ પછી આત્મા રહે છે કે નહીં?’ યમ તેને ઉત્તર આપતાં કહે છે,

‘આ વિશે તો દેવોને પણ શંકા છે. એ રહસ્યનો તાગ પામવો અઘરું છે. બીજું કોઈ વરદાન માગ.’ નચિકેતા કહે છે,

‘દેવતાઓને પણ જો શંકા રહેતી હોય અને તમારી દૃષ્ટિએ પણ આ વિષય દુર્બોધ છે, તો આ બાબત વિશે તમારા સિવાય કોણ કહી શકે? મારે આ સિવાય બીજું કોઈ વરદાન માગવું નથી.’

યમ નચિકેતાને સમજાવે છે,

‘સૌ સૌ વરસના આયુષ્યવાળા પુત્રો માગ, પૌત્રો માગ. પશુધન, હાથી, ઘોડા, સુવર્ણ માગ. વિશાળ ધરતી માગ; દીર્ઘ આયુષ્ય માગ. વિશાળ ધરતી પર રાજ કર. મૃત્યુલોકમાં જે કંઈ દુર્લભ છે તે બધું માગ. રથ અને વાઘો સહિત સુંદર સ્ત્રીઓ માગ. પણ મૃત્યુ વિશે મને કશું પૂછ નહીં.’

નચિકેતા દૃઢતાથી પોતાની વાતને વળગી રહે છે.

‘મનુષ્યોની ઈન્દ્રિયોનું તેજ ધીમે ધીમે ઓછું થઈ જાય છે. જીવન ગમે તેવું દીર્ઘ હોય તો પણ તે અપૂર્ણ જ રહે છે. તમે મને જે સ્થૂળ પદાર્થો આપવા માગો છો તે મારે નથી જોઈતા. મનુષ્ય ધનથી તૃપ્ત નહીં થાય. ધન તો મળી રહેશે. તમે જેટલું ઈચ્છશો તેટલું અમે જીવીશું. મારે તો એ જ વરદાન જોઈએ છે. મારે બીજું કોઈ વરદાન નથી જોઈતું.’

યમ તેને કહે છે,

‘જગતમાં શ્રેય છે, પ્રેય છે. બંને જુદાં છે. શ્રેયથી માનવીનું કલ્યાણ થાય છે અને પ્રેયથી મનુષ્યનો મૂળ ઉદ્દેશ માર્યો જાય છે. મનુષ્ય આ બંનેમાંથી એકની પસંદગી કરે છે. બુદ્ધિશાળી શ્રેય પસંદ કરે છે, મંદ બુદ્ધિવાળો પ્રેય પસંદ કરે છે. તેં લાંબો વિચાર કરીને પ્રિય અને સુંદર ભોગ ત્યજ દીધાં છે. ઘણાંને લલચાવનારા ધનની તેં ઈચ્છા કરી નથી. વિદ્યા અને અવિદ્યા બંને વિપરીત છે. તું વિદ્યાપ્રેમી છે. તને કામોપભોગની ઈચ્છા નથી. અવિદ્યામાં રમમાણ હોવા છતાં કેટલાક પોતાને મહાપંડિત માને છે. આંધળાને દોરનાર આંધળા જેવી રીતે ઠોકર ખાય છે તેવી એ ઠોકર ખાય છે. ધનલોભી મૂર્ખને શ્રેષ્ઠ અવસ્થાનું જ્ઞાન થઈ શકતું નથી. આ જ લોકને માનીને જીવનારા વારે વારે મૃત્યુના ફંદામાં ફસાય છે.

ઘણાંને જે સાંભળવા નથી મળતું, સાંભળ્યા પછી ઘણા જેને જાણતા નથી એને પ્રાપ્ત કરનાર વિરલ

હોય છે. કુશળ જ્ઞાન પણ વિરલને જ થાય છે. વારંવાર વિચાર કર્યા પછી પણ અજ્ઞાની માનવીના ઉપદેશથી આત્માનું જ્ઞાન થતું નથી. જ્ઞાન તર્કથી નથી મળતું. કોઈ ગુરુ દ્વારા જ સાંપડે છે. તું ધીરજવાળો છે, તારી જેમ પ્રશ્નો પૂછનાર મને વારે વારે કોઈ મળતું રહે તો કેવું સારું! ધન કાયમ ટકવાનું નથી. અનિત્યથી નિત્ય બ્રહ્મની પ્રાપ્તિ થતી નથી. અનિત્ય દ્રવ્યો ત્યજીને મેં નિત્ય બ્રહ્મનું જ્ઞાન મેળવ્યું છે. તેં બધી કામનાઓ ત્યજી દીધી છે. તેં બ્રહ્મ જોયું છે. અધ્યાત્મ યોગના સ્થાનમાં વસનાર હર્ષ અને શોક ત્યજી દે છે. માનવી આ બ્રહ્મને જાણીને સૂક્ષ્મ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરે છે. તે આનંદના કેન્દ્રને પામે છે. નચિકેતા તો વિદ્યાના ખુલ્લા ગૃહ જેવો છે.’

નચિકેતા આગળ પૂછે છે,

‘ધર્મ-અધર્મથી ભિન્ન, કર્મ-અકર્મથી ભિન્ન, ભૂત-ભવિષ્યથી પણ ભિન્ન કે કંઈ છે તે મને કહો.’

યમ ઉત્તર આપે છે.

‘બધા વેદ જેનું વર્ણન કરે છે, બધું તપ જે બતાવે છે, જેની ઈચ્છા કરીને બ્રહ્મચર્યનું પાલન કરે છે, તે પદનું વર્ણન સાંભળ.

આ જ અક્ષર બ્રહ્મ છે, તે જ શ્રેષ્ઠ છે, પછી જે ઈચ્છો તે મળી રહે છે. આ આત્મા નથી જન્મતો, નથી મરતો. કોઈથી ઉત્પન્ન થયો નથી, એનાથી કશું ઉત્પન્ન થતું નથી, શરીર મૃત્યુ પામે તો પણ તે મરતો નથી....’

(‘કઠોપનિષદ’ના આધારે સંક્ષિપ્ત ભાવાનુવાદ)

નચિકેતા (૨)

વાજશ્રવા ઋષિએ જે યજ્ઞ કર્યો તેમાં પોતાનું સર્વસ્વ હોમી દીધું. તેને નચિકેતા નામે એક પુત્ર. બ્રાહ્મણો જ્યારે દક્ષિણામાં મળેલી ગાયો લઈ જવા લાગ્યા ત્યારે તેને પ્રશ્ન થયો, તેણે પોતાના પિતાને પૂછ્યું, ‘મને કોને આપશો?’

આમ બેત્રણ વખત પૂછ્યું ત્યારે તેના પિતાએ ગુસ્સે થઈને કહ્યું, ‘હું તને મૃત્યુને સોંપું છું.’

તે વેળા આકાશવાણી થઈ, તેમાં કુમારને કહેવામાં આવ્યું, ‘તું હવે યમલોકમાં જા.’

નચિકેતાએ જવા માંડ્યું ત્યારે આકાશવાણી થઈ.

‘યમલોકમાં જઈને ત્રણ રાત તું ભૂખ્યો રહેજે.

યમ તને પૂછે ત્યારે કહેજે કે ત્રણ રાત રહ્યો છું.

પહેલી રાતે શું ખાધું એમ યમ પૂછે તો કહેજે કે - તારાં સંતાન ખાધાં.

બીજી રાતે શું ખાધું એમ યમ પૂછે તો કહેજે કે - તારાં પશુ ખાધાં.

ત્રીજી રાતે શું ખાધું એમ યમ પૂછે તો કહેજે કે - તારાં સત્કાર્ય ખાધાં.

અને એ રીતે નચિકેતા યમને ઘેર જઈ ત્રણ રાત ભૂખ્યો રહ્યો. તેણે ઉપર પ્રમાણે ઉત્તર આપ્યા ત્યારે યમે વરદાન માગવા કહ્યું.

નચિકેતાએ કહ્યું, ‘પિતાને ત્યાં હું જીવતો જઉં.’

યમે બીજું વરદાન માગવા કહ્યું.

નચિકેતાએ પોતાના યજ્ઞ અક્ષય થાય એમ વરદાન માગ્યું.

યમે તે વરદાન આપ્યું.

પછી યમે નચિકેતાને અગ્નિચયનનો વિધિ બતાવ્યો. જે નચિકેતઅગ્નિનું ચયન કરે છે તેના બધા યજ્ઞ સફળ થાય છે એમ કહી ત્રીજું વરદાન માગવા કહ્યું.

હવે નચિકેતાએ મૃત્યુથી બચવાનો ઉપાય પૂછ્યો.

યમે તેને નચિકેતઅગ્નિનો વિધિ કહ્યો. જે આ જ્ઞાન મેળવે તે મૃત્યુ પર વિજય મેળવે.’

(તૈત્તિરીય બ્રાહ્મણ, કાંડ ૩, પ્ર.૧૧, અનુ. ૮)

(‘કઠોપનિષદ’ના આધારે સંક્ષિપ્ત ભાવાનુવાદ)

સત્યકામ અને જબાલાની કથા

(ભારતભરમાં જાણીતી થયેલી આ કથા સત્યવક્તાપણું, નિર્ભયતા, પારદર્શિતા જેવા ગુણો ધરાવે છે. હજારો વર્ષ પહેલાં સંતાનની પાછળ પિતાના નામને બદલે માતાનું નામ રાખવાની રૂઢિ અહીં સૂચવાય છે. કોઈ પણ પ્રકારના શરમસંકોચ વિના જબાલાએ પોતાના એ પુત્રને વાત કહી દીધી.)

એક હતી જબાલા, તેનો પુત્ર સત્યકામ.

બીજાઓની જેમ તેને પણ ગુરુના આશ્રમમાં જઈને અધ્યયન કરવાનું મન થયું. પણ ગુરુ તો બધા શિષ્યોનાં ગોત્ર જાણીને આશ્રમમાં દાખલ કરે. સત્યકામને આની જાણ. એટલે તેણે માને કહ્યું, ‘હું બ્રહ્મચર્ય પાળીને ગુરુના આશ્રમે જવા માગું છું, તો તું મને મારું ગોત્ર કહે.’

જબાલા શું બોલે? કશું ખોટું બોલવા માગતી ન હતી એટલે તેણે તો નિખાલસતાથી કહ્યું, ‘પુત્ર, હું તારું ગોત્ર જાણતી નથી.’

‘કેમ નથી જાણતી?’

‘મારા પતિને ત્યાં અતિથિઓ આવ્યા જ કરતા. હું તે બધાની સેવાચાકરી કરતી. યુવાનીમાં જ મેં તને મેળવ્યો, પછી તો તારા પિતાનું અવસાન થયું. હવે મને યાદ નથી કે તારું ગોત્ર કયું છે. મારું નામ જબાલા, ગુરુ પૂછે તો કહેજે કે મારું નામ સત્યકામ જાબાલ.’

પછી તો જાબાલ ગુરુ ગૌતમ વંશના હારિદ્રમત પાસે પહોંચી ગયો. અને આશ્રમમાં નિવાસ કરવાની ઈચ્છા તેણે ગુરુ આગળ વ્યક્ત કરી.

ગુરુએ પૂછ્યું, ‘તારું ગોત્ર કયું?’

‘હું જાણતો નથી.’ પછી જાબાલે માતા સાથે થયેલી વાતચીત ગુરુને કહી સંભળાવી. ‘મારું નામ સત્યકામ જાબાલ.’

ગુરુએ કહ્યું, ‘આટલી સ્પષ્ટ અને સીધીસાદી વાત બ્રાહ્મણ સિવાય કોઈ કરે નહીં. હું તારા સંસ્કાર કરીશ, કારણ કે તેં સત્યનો આશ્રય લીધો.’

પછી ગુરુએ તેને કંતાઈ ગયેલી, દૂબળી એવી ચાર ગાયો સોંપી.

‘આ ગાયો એક-હજાર થશે ત્યારે હું પાછો ફરીશ.’

અને સત્યકામ ગાયોની સંખ્યા એક હજાર થઈ ત્યાં સુધી અરણ્યમાં જ રહ્યો.

(છાંદોગ્ય ઉપનિષદ, ૪,૪)

ઈશથી વસવાયોગ્ય આ સૌ જે ચાહતું જગે;
ત્યાગી તે ભોગવો. થાશો ધોભી ના. કોનું છે ધન?

સંવાદ પ્રકાશન, વડોદરા

ISBN No. : 978-81-938125-0-1

9 788193 812501

₹ 400